ЧӐВАШ ЧӖЛХЕ ПӖЛӖВӖНЧИ ЧИ ПЫСӐК УТӐМ

(Н. И. Ашмарин профессор ҫуралнӑранпа 90 ҫул тултарнӑ май).

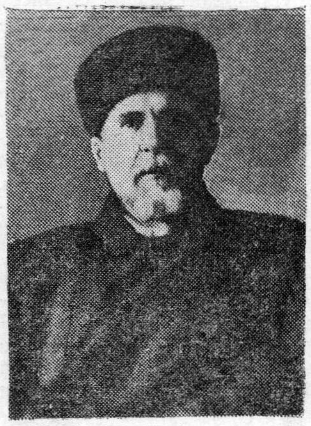

Кӑҫал, октябрӗн 5-мӗшӗнче, чӑваш чӗлхин паллӑ тӗпчевҫи, пысӑк тюрколог, СССР Наукӑсен академийӗн член-корреспонденчӗ Николай Иванович Ашмарин профессор ҫурални 90 ҫул тултарчӗ. Унӑн кун-ҫулӗ, тӗпрен илсен, чӑвашсем хушшинче иртнӗ.

Ҫураласса вӑл Етӗрне хулинче вырӑс ҫемйинче ҫуралнӑ. Анчах унӑн пӗтӗм ачалӑхӗ, ашшӗ-амӑшӗсем кукамӑшӗ патне куҫса кайнине пула, Кӑрмӑш хулинче иртнӗ. Ҫамрӑк ача хулана пынӑ чӑвашсен чӗлхипе кӑсӑкланнӑ пулин те, чӑвашла калаҫма вӗренсе ҫитеймен. Чулхулари гимназире чух француз, латин чӗлхисене ҫине тӑрса вӗреннӗ. Гимназирен вӗренсе тухнӑ вӑхӑталла тин, чӑваш чӗлхи тӗпчевҫи Н. И. Золотницкий ҫырнӑ кӗнекесене илсе вуласан, ҫамрӑк Ашмаринӑн чӑваш чӗлхине вӗренес пысӑк кӑмӑл ҫуралать. Автобиографийӗнче вӑл Н. И. Золотницкий ҫырнӑ чӑвашла-вырӑсла словарь пысӑк пулӑшу пани ҫинчен ҫырать, ҫав вӑхӑтрах словарьте ҫырулӑх (графика) тӗлӗшӗнчен чӑваш сӑмахӗсене тӗрӗсех палӑртайманнине асӑрхаттарса хӑварать. Ҫак ҫитменлӗхе вӑл чӑвашсен калаҫӑвне тинкерсе итленӗ май асӑрхаса пуҫланӑ. Ку словарь урлах Н. И. Ашмарин чӑваш чӗлхине тӗплӗн пӗлме тутар, мари, мордва, удмурт чӗлхисене вӗренмеллине те лайӑх ӑнланнӑ. Тутарла вӗренес тесе, тутар кӗнекисене нумай вуланӑ. Гимназире араб, перс, тӗрӗк чӗлхисене вӗрентмен пулин те, Н. И. Ашмарин гимназист вӑл чӗлхесене те хӑй тӗллӗн вӗренме тытӑннӑ.

Каярахпа, Мускава хӗвелтухӑҫ чӗлхисен Лазарев институтне кӗрсен, Н. И. Ашмарин ытларах тӗрӗк чӗлхине тимлесе вӗренет. Чӑваш чӗлхипе хурӑнташлӑ чӗлхесене лайӑх пӗлмеллине Николай Иванович студент чухнех аван чухланӑ. Пӗрремӗш курсрах вӑл, И. Н. Юркин пухнӑ чӑваш халӑх юррисемпе усӑ курса, «Очерк народной поэзии у чуваш» ятлӑ статья ҫырса журналта пичетлет.

Ашмарин халӑх поэзине тӗпченӗ май, чӑваш чӗлхи пуянлӑхне те сӑнама тытӑнать. Ӑна ку таранччен чӑваш чӗлхи ҫинчен пӗлни питӗ ҫителӗксӗррӗн туйӑнать. Ҫавна курах институтра юлашки курсра вӗреннӗ чух (1893 ҫ.) Н. И. Ашмарин чӑваш чӗлхи фонетикипе морфологийӗ ҫинчен материал пухма тытӑнать. Ку материала вӑл, Хусана ӗҫлеме куҫсан, йӗркелесе ҫитерет те 1898 ҫулта пӗр пысӑк кӗнеке «Материалы для исследования чувашского языка» ятпа пичетлесе кӑларать. Ҫирӗм сакӑр ҫулхи ҫамрӑк тӗпчевҫӗ чӑваш чӗлхи ҫинчен ҫавӑн пек пысӑк та пархатарлӑ ӗҫ ҫырса кӑларни тӗлӗнтермӗш япала шутланать. Ӑна хатӗрлесе ҫитерме мӗн чухлӗ пӗлӳ, мӗн чухлӗ чӑтӑм кирлӗ пулнӑ! Кӗнеке тухнӑранпа 60 ҫул иртнӗ пулин те, хамӑр ҫӗршыври тюркологсем те, ытти ҫӗршывсенчи тӗпчевҫӗсем те Н. И. Ашмаринӑн кӗнекине алран ямаҫҫӗ, унӑн материалӗсемпе тухӑҫлӑн усӑ кураҫҫӗ. Н. И. Ашмарин хӑйӗн ӗмӗрӗнче пӗр ҫак кӗнекене ҫеҫ ҫырса кӑларнӑ пулнӑ пулсан та, ӑслӑлӑх тӗнчинче, тюркологи историйӗнче манми те пысӑк вырӑн йышӑннӑ пулӗччӗ. Анчах чӑваш чӗлхи тӗпчевҫин пысӑк та паллӑ ӗҫӗсенчен пӗррӗмӗшӗ ҫеҫ шутланать-ха.

Н. И. Ашмарина пӗр хальхи вӑхӑтри чӑваш чӗлхи ҫеҫ мар, унӑн историйӗ те интереслентерме тытӑнать, 1902 ҫулта «Болгары и чуваши» ятлӑ кӗнеке пичетлесе кӑларать. Ку кӗнекере вӑл Атӑл ҫинчи тата Дунай ҫинчи пӑлхарсемпе чӑвашсем мӗнле ҫыхӑнура тӑни ҫинчен ҫырать, авалхи пӑлхар чӗлхин ҫыру памятникӗсене анализлет. Авторӑн тӗп шухӑшӗ — чӑваш чӗлхи угро-финн чӗлхисемпе мар, пӑлхар чӗлхипе хурӑнташлӑ, тенӗ. Ку шухӑша вӑл нумай енлӗ кӑтартса парать, чылай фактсемпе ҫирӗплетет.

Ку темӑпа Николай Иванович кайран та интересленме пӑрахман: 1905 ҫулта унӑн «Об одном мусульманском могильном камне в загородном архиерейском доме в Казани» ятлӑ статьи, 1923 ҫулта «Несколько слов о труде I. I. Mikkola «Хронология дунайских болгар» ятлӑ статья, 1928 ҫулта «Болгарские надписи, найденные около села Токмакла» ятлӑ статьи пичетленсе тухать.

Н. И. Ашмарин чӑваш чӗлхи историйӗ ҫинчен ҫырнӑ ӗҫӗсене тюркологсем халӗ те пысӑка хураҫҫӗ.

Хусанта тепӗр ҫулнех, 1903 ҫулта, Н. И. Ашмаринӑн татах пысӑк ӗҫ пичетленсе тухать —«Опыт исследования чувашского синтаксиса» (часть первая) ятлӑ кӗнеке. Ку ӗҫре автор чӑваш чӗлхинчи падеж, хисеп, причасти формисен пӗлтерӗшӗсене, хӑшпӗр пӑхӑнуллӑ предложенисен тӗсӗсене, хутсӑр предложенири сӑмахсен йӗркине анлӑн ҫутатса кӑтартнӑ. Кун евӗрлӗ монографи вӑл вӑхӑтра тюрк чӗлхисемшӗн пӗррӗмӗш шутланнӑ. Апла пулин те чӗлхе формисен пӗлтерӗшӗсене питӗ тӗплӗ те тӗрӗс уҫса панӑ.

Ку ӗҫӗн тепӗр пайӗ Чӗмпӗрте 1923 ҫулта пичетленсе тухнӑ.

Хусана пырсан пӗр-ик ҫултанах Н. И. Ашмарин чӑваш чӗлхин пысӑк словарьне хатӗрлес тӗллев те лартнӑ. Ку тӗлӗшпе вӑл чи малтанах словарь валли материал пухма программа пичетлесе кӑларнӑ. Программӑна чӑваш интеллигенчӗсем кӑмӑлласах йышӑннӑ: ӑна материалсем ярса пама тытӑннӑ. Н. И. Ашмаринӑн активлӑ корреспонденчӗсем хушшинче И. Н. Юркин, А. В. Рекеев, Г. Т. Тимофеев, И. Е. Ефимов т. ыт. те ячӗсене те асӑнма юрать. Пуринчен ытла И. Я. Яковлевпа Ф. Н. Никифоров хӑйсен вӗренекенӗсем пухнӑ фольклор материалӗсене нумай тӑратнӑ. Унсӑр пуҫне Н. И. Ашмарин хӑй те чӑвашсем хушшинче чылай пулнӑ, ҫӗнӗ сӑмахсемпе вӗсен пӗлтерӗшӗсем ҫинчен ыйтса тӗпчесе ҫӳренӗ. 1910 ҫул тӗлне словарь материалне, тӗпрен илсен, пухса ҫитерсе йӗркене кӗртнӗ пулнӑ. 1910—12 ҫулсенче А саспаллипе пуҫӑнакан сӑмахсен словарьне 2 томпа кӑларнӑ. Тюркологсем ку словаре хапӑл тусах йышӑннӑ. Анчах реакци тапхӑрӗнче словарӗн малалли пайӗсене пичетлеме чарнӑ, «чӑвашсене унашкал словарь кӑларма иртерех-ха», тенӗ. Октябрь революцийӗ хыҫҫӑн тин словаре кӑларма май килнӗ.

Малтанхи вӑхӑтра словаре Н. И. Ашмарин 30 томпа кӑларма палӑртнӑ пулнӑ, Анчах, авторӑн сывлӑхне пула тата ытти сӑлтавсем пирки сӑмахсене латинла, тӗслӗхсене вырӑсла куҫарнисӗрех пичетлемелле пулса тухнӑ. Апла пулин те 17 томпа кӑларнӑ словарь Ашмаринӑн чи пысӑк та паха ӗҫӗ шутланать, халӑхӑн культура строительствишӗн тата чӗлхе наукишӗн питӗ кирлӗ пуянлӑх пулса тӑрать.

Н. И. Ашмарин чӑваш сӑмахӗсен пуянлӑхне ҫеҫ мар, фольклор пуянлӑхне те пухнӑ, тӗпченӗ. Ку тӗлӗшпе унӑн «Сборник чувашских песен, записанных в губерниях Казанской, Симбирской и Уфимской» (1900) тата «Ваттисем каланӑ сӑмахсем» (1925) ятлӑ кӗнекисене палӑртса хӑвармалла.

Тӗпчевҫӗ Ашмарин, 1914 ҫултан пуҫласа, тюркологишӗн ҫӗнӗ ыйту хускатать. Унӑн ҫине-ҫинех чӑваш чӗлхинчи, Атӑл тӑрӑхӗнчи халӑхсен тата ытти халӑхсен чӗлхисенчи евӗрлев сӑмахӗсем пирки тӗпчев ӗҫӗсем пичетленсе тухаҫҫӗ. («Основы чувашской мимологии», 1918; «Подражание в языках Среднего Поволжья», 1925—26; «О морфологических категориях подражаний в чувашском языке», 1928; «Немецкое «Schlange» в свете урало-алтайских подражательных образований», 1928; «К вопросу о происхождении латинского названия свинца», (1930). Ку темӑпа юратса ӗҫлени ҫӳлерех асӑннӑ «Чӑваш сӑмахӗсен кӗнекинче» те курӑнать: кунта евӗрлев сӑмахӗсене нихӑш словарьтинчен те туллирех панӑ. Тен, кӑсӑкланса ӗҫленипех пулӗ, ҫак евӗрлев сӑмахӗсене автор ытлашши пысӑк вырӑна хума пуҫланӑ, чӗлхери сӑмахсем пулса кайни ҫинчен диалектика материализмӗ вӗрентнӗ пек мар, урӑхларах ҫирӗплетсе калама пуҫланӑ. Тӗп вывочӗ тӗрӗс мар пулин те, Н. И. Ашмарин евӗрлев сӑмахӗсем ҫинчен пухнӑ материал халӗ те хӑйӗн пахалӑхне ҫухатман. Ун ҫинчен ытти тӗпчевҫӗсем те асӑрхаттараҫҫӗ.

Эпир Н. И. Ашмаринӑн чи паллӑ ӗҫӗсене палӑртрӑмӑр. Асӑннӑ ӗҫсемсӗр пуҫне Ашмарин тутар чӗлхипе азербайджан чӗлхи ҫинчен те ятарласа статьясемпе кӗнекесем ҫырнӑ. Тюркологсен I съездӗнче (1926 ҫ.) вӑл программӑллӑ доклад туса панӑ («Кое-что о прошлом тюркологии и ее настоящем состоянии»). Пӗтӗм тюрк чӗлхисене танлаштарса ҫырнӑ ӗҫе те манса хӑвармалла мар: Хусанта 1928 ҫулта унӑн лекцийӗсен материалӗ «Заметки по сравнительной грамматике тюркских языков» ятпа пичетленсе тухнӑ.

Н. И. Ашмаринӑн тӗпчев ӗҫӗнче нумай паха енсем пуррине куратпӑр. Тӗслӗхрен, чӗлхе правилисене вӑл нихҫан та фактсене шута илмесӗр ҫырман. Вӑл чи малтан тӗслӗхсем питӗ нумай пухнӑ, сӑнанӑ, кайран тин вывод тунӑ. Илсе пӑхар-ха «Опыт исследования чувашского синтаксиса» ятлӑ кӗнекине е «Чӑваш сӑмахӗсен кӗнекинчи» статьясене. Пӗр-пӗр формӑн е сӑмахӑн пӗлтерӗшӗсене тупса, уҫса пама вӑл тепӗр чух 30—40 тӗслӗх те илет. Хӑшӗсем ҫакӑн пек ӗҫленине ҫитменлӗх тесшӗн. Ку вӑл тӗпчевҫӗн ҫитменлӗхӗ мар, тӗпчевҫӗн чӑтӑмлӑхӗ, пултарулӑхӗ пулса тӑрать. Ҫав тӗслӗхсем тӗпчевҫӗ тӗрӗс шухӑшланине ҫирӗплетекен, ӗнентерекен фактсем шутланаҫҫӗ. Ашмарин тупнӑ е палӑртнӑ пӗлтерӗшсем,— сӑмах пӗлтерӗшӗ-и вӑл е аффикс пӗлтерӗшӗ, пурпӗрех,— питӗ тӗрӗс, вӑл нихҫан та йӑнӑшмасть. Синоним формӑсем е конструкцисем хушшинчи уйрӑмлӑха питӗ ӑста палӑртать. Тӗслӗхрен:

1. Эпӗ **пичче** пурттине катрӑм.
2. Эпӗ **пиччен** пурттине катрӑм.
3. Пурттине эп **пичченӗнне** катрӑм.

Малтанлӑха пурте пӗр пӗлтерӗшлӗ пек туйӑнаҫҫӗ. Анчах Н. И. Ашмарин вӗсем уйрӑмрах пӗлтерӗшлӗ пулнине питӗ тӗрӗс палӑртать. Вырӑсла куҫарсан вӑл ҫапла пулса тухать:

1. Я изломал дядин топор.
2. Я изломал у дяди топор.
3. Топор я изломал дядин.

Е тата словарьти **кай** сӑмаха илер (VI кӑларӑм). Ку сӑмахӑн пӗлтерӗшӗсем вӑтӑртан та иртеҫҫӗ.

Сӑмахӑн ҫакӑн чухлӗ пӗлтерӗшне тупма тӗслӗхсемсӗр, паллах, май пулас ҫук. Вӑл тӗслӗхсене тупма унӑн темӗн чухлӗ кӗнеке тата алҫырӑвӗ вуласа тухмалла, корреспонденчӗсем патне ҫырусем ҫырма пулнӑ.

Акӑ, тӗслӗхшӗн, Н. И. Ашмарин 1898 ҫулта И. Н. Юркин патне янӑ ҫырӑвнех илер (ӑна вӑл чӑвашлах ҫырнӑ): «...Халӗ эпӗ пушӑ вӑхӑтра чӑвашла словарь валли материал пуҫтаратӑп, халӗ те питӗ нумай ҫырнӑ, анчах тата нумай ҫырасси пур-ха, мӗншӗн тесен, аван-тарах ҫырас тесен, тата чӑваш ялӗсене кайса ҫӳрес пулать, эпӗ халиччен чӑвашсем пурӑнакан уессене, нумайӑшне, кайса та пӑхман. Санӑн хӑвӑн пушӑ вӑхӑт пулсассӑн, эсӗ турӑ пул, ман валли акӑ мӗн ҫырса яр: чӑвашла курӑк ячӗсене, вӗҫен кайӑк ячӗсене, унтан тата вӑрманти тӑват уราллӑ кайӑксемпе пулӑсен ячӗсене. Ҫаксене ҫырса ярсассӑн, эпӗ сана темӗн тӗрлӗ тавтапуҫ тийӗттӗм»[1].

Ҫапла ӗнтӗ, Н. И. Ашмарин чӑваш наукишӗн тата тюркологишӗн питӗ нумай енлӗ ӗҫ тунӑ. Унччен чӑваш чӗлхе пӗлӗвӗнче тунӑ ӗҫсен ӳсӗмӗпе танлаштарсан, Н. И. Ашмарин ӗҫне калама ҫук пысӑк утӑм темелле. СССР Наука Академийӗсен член-корреспонденчӗ, Чӑваш АССР наукӑсен тава тивӗҫлӗ деятелӗ Н. К. Дмитриев профессор: Н. И. Ашмаринӑн «Чӑваш сӑмахӗсен кӗнеки» тата чӑваш чӗлхин фонетикипе, морфологийӗпе, синтаксисӗпе питӗ тӗплӗ ҫырнӑ ӗҫӗсем вырӑс чувашеведенине тӗнчере чи пӗррӗмӗш вырӑна тӑратрӗҫ,— тенӗ.

Наука ӗҫӗсене Н. И. Ашмарин вӗрентӳ ӗҫӗпе пӗр вӑхӑтрах туса пынине шута илсен, куҫ умне улӑпӑнни пек вӑй-халлӑ ҫын тухса тӑрать. Николай Иванович малтанхи вӑхӑтра тӗне кӗнӗ

[1] Наукӑпа тӗпчев институчӗн архивӗ, 49 т., 65 стр.

тутарсен шкулĕнче тутар чĕлхипе вĕрентнĕ, каярахпа Хусанти учительсен семинарийĕнче историпе, вырăс чĕлхипе, географипе вĕрентнĕ, 1917 çулта Çурçĕр-хĕвелтухăç археологипе этнографи институтĕнче, унтан Хĕвелтухăç педагогика институтĕнче, Хусан университетĕнче[1], 1920 çултан Чĕмпĕрти халăх вĕренĕвĕн аслă институтĕнче, 1923 çултан Азербайджан государство университетĕнче, 1926 çултан каллех Хусанти Хĕвелтухăç педагогика институтĕнче (1931 çулччен чăваш уйрăмне хупиччен) лекцисем вуланă, практика занятийĕсем ирттернĕ. Ун хыççăн, пенсие куçса, мĕн виличченех словарь кăларас ĕçпе ĕçленĕ. Институтсенче вăл пуринче те профессор вырăнĕнче ĕçленĕ. 1923 çулта Н. И. Ашмарина диссертаци хÿтĕлемесĕрех тюркологи докторĕн ятне панă, 1929 çулта СССР Наукăсен академийĕн член-корреспонденчĕ суйланă.

Кирек мĕнле наука та пĕр вырăнта тăмасть. Тюркологипе пĕрле чăваш чĕлхе пĕлĕвĕ те малалла аталанать. Халиччен наукăра тĕрĕс пек туйăннă шухăшсем çĕнелсе улшăнаççĕ. Чĕлхе факчĕсене тĕпчевçĕсем урăх методологипе усă курса тĕпчеççĕ, наукăра çĕнĕрен те çĕнĕ ыйтусем хускатаççĕ.

Н. И. Ашмарин, чăваш чĕлхине тĕпчессипе вăя хурса питĕ нумай ĕçленĕ пулин те, паллах, пур ыйтусене те яланхи вăхăта тивĕçтермеллех çутатса парайман, тата пур ĕçе те туса пĕтерме теме те çук.

Хальхи вăхăтра чăваш чĕлхине тĕпчекен специалистсен йышĕ ÿснĕçемĕн ÿссе пырать. Тĕпчевçĕсем умĕнче халь Н. И. Ашмарин хăварнă пуян наследствăпа туллин усă курса паянхи куна тивĕçтерекен ĕçсем хатĕрлемелли задача тăрать. Ун пек ĕçсем çукки пирĕн тахçанах сисĕне пуçларĕ.

Чи пирвайхи тĕллевсенчен пĕри вăл — чăваш литература чĕлхине нормăласа çитересси. Ку тĕллевпе тĕпчевçĕсемпе çыравçăсене Н. И. Ашмарин хатĕрленĕ словарь пысăк пулăшу пама пултарать. Ашмарин хăех «Чăваш сăмахĕсен кĕнекине» чăваш литература чĕлхине тума кирлĕ материал тенĕ. Çавăнпа вăл ку словаре халăх чĕлхин пуянлăхне май килнĕ таранах пухса кĕртме тăрăшнă. Халĕ эпир, çак материалпа усă курса, чăваш литература чĕлхине якатма, аталантарма, пуянлатма пултаратпăр.

Наукăпа тĕпчев институтĕнчи чĕлхе секторĕ, Ашмарин словарĕпе усă курса, пултарнă таран çĕнĕ сăмахсем хушса, пĕр томран тăракан «Чăвашла-вырăсла словарь» хатĕрлесе çитерчĕ. Вăл çитес уйăхсенчех пичетрен тухмалла. Çĕнĕ словарьте чи пахи, пирĕн шутпа, сăмахсене литература чĕлхинче усă курма юрăхлисене суйласа илни. Анчах пĕр çак словаре тунипе лăпланса лармалла мар. Эпир чăваш чĕлхин ăнлантаруллă словарьне (толковый словарь) тăвас тесен те, фразеологи (сăмах çаврăнăшсен) словарьне каплаштарас пулсан та, синонимсен словарьне хатĕрленĕ чух та, диалектологи (вырăнти сăмахсен) словарьне йĕркеленĕ вăхăтра та Н. И. Ашмарин словарĕпе туллин усă курма пултаратпăр. Çÿлерех асăннă пек словарьсене ытти халăхсем хăшĕсем тахçанах пичетлесе кăларнă, хăшĕсем халь хатĕрлеççĕ. Анчах пирĕн унашкал словарьсенчен пĕрне те кăларман, хатĕрлеме те тытăнман-ха. Питех те шел! «Ашмарин словарĕ пур-ха пирĕн...» — тесе лăпланса ларас марччĕ, малаллах туртăнасчĕ.

Çакна та астумалла: Н. И. Ашмарин хăй словарьне чăвашсем пурăнакан пур вырăнти сăмахсене те пухса çитереймен, е вăл вырăнсенчен унăн корреспондентсем пулман, е хăй каяйман. Унсăр пуçне сăмахсен составĕ ÿссех, аталансах пырать. Çĕнĕ сăмахсем çуралаççĕ. Калани ахальрен ан пултăр тесе, А саспаллипе пуçăнакан сăмахсене илсе кăтартар:

Ăлам: — Сигнал! — ă л а м а р а н ă л а м а кайрĕ çак çунатлă сăмах. (Илп., Эпир совет салтакĕсем).

Алхапăс: А л х а п ă с а х сиксе тухса
Килеймĕн пулĕ, терĕмĕр. (Хус., Аптраман тавраш, 106).

Артакла: Ай, путьсĕрсем, а р т а к л а с а пăхмалли выльăха епле хĕн кăтартрĕç, апла юрать-и вăл (Илп., Пухура).

Асмал: Атя, Беляев, çинĕ хыççăн
Тухса, а с м а л темех туртар.
(Кăлк., Октябрь хумĕ, 158).

Ахрамат: Таçта катара, а х р а м а т шăтăкĕ пек курăнакан тĕпсĕр çырма пуçĕнче, пĕчĕк ача майлах нăйкăшса, ÿхĕ кăшкăрса ячĕ. (Тукт., Пурнăç пуçламăшĕ).

Ахрат (глагол): Вăйлă çумăр çуса çырансене а х р а т с а н çеç çĕр айĕнчен çĕрĕшнĕ пуç чашкисемпе авалхи етресем, тĕрлĕ тимĕр татăкĕсем тупăнкалаççĕ. (Илп., Хура çăкăр, I, 238).

Асăннă сăмахсем е вĕсен пĕлтерĕшĕсем Ашмарин словарĕнче çук, вĕсенчен хăшĕсем литература чĕлхине кĕме те тивĕçлĕ (**артакла, ахрат**), хăшĕсем диалектизм шутланаççĕ (**ăлам, алхапăс, ахрамат**). **Асмал** пирки мĕн те пулин çирĕплетсе калама халлĕхе йывăр-ха. **Артакла** çĕнĕрен тунă сăмах пулмалла.

Çапла ĕнтĕ, пухăнмасăр юлнă сăмахсемпе çĕнĕрен хутшăннă сăмахсене пĕр çĕре пуçтарасси те хальхи вăхăтри задача шутланать. Ку ĕçе тума наукăпа тĕпчев институчĕ тытăннă, анчах, çын çитменнипе, питĕ вăраххăн пырать.

Пирĕн хальхи чăваш литература чĕлхин грамматикине пĕтĕмлетсе çырни те çук. Н. И. Ашмарин çырнă морфологипе синтаксис хальхи вăхăтри наука шайне тивĕçтерейместь, методологи тĕлĕшĕнчен чĕлхе факчĕсене кирлĕ пек шайлаштараймасть. Сăмахран, морфологире пуплев пайĕсене хальхи вăхăтра чылай çĕнĕлле пăхаççĕ. Падежсем çинчен çырни те пире çырлахтараймасть.

Н. И. Ашмарин синтаксис çырнă чух, морфологи формисене тĕпе хурса, вĕсен пĕлтерĕшĕсене уçса парать; сăмахран, падеж формисен пĕлтерĕшĕсене уçса панине асăрхăр. Хальхи грамматикăсенче синтаксис ыйтăвĕсене çутатса панă чух чи малтан сăмах майлашăвĕпе предложени тытăмне пăхаççĕ, вĕсем мĕнле пайсенчен тата мĕнле йĕркепе шайлашса тăнине тĕпчеççĕ.

Апла пулин те ку тĕлĕшрен Ашмарин ĕçĕсемпе тухăçлăнах усă курма пулать, мĕншĕн тесен вĕсенче чĕлхе факчĕсене çителĕклĕ пухнă, сăмахсен е формăсен пĕлтерĕшĕсене тĕрĕс палăртнă.

Чĕлхеçĕсем Н. А. Ашмарин пурнăçĕпе ĕçĕсем çинчен пĕтĕмĕшле те тĕплĕн тишкерсе монографи çырсан, питĕ пысăк усă панă пулĕччĕ. Ун пек монографи вулакансене тĕпчевçĕн ĕçĕнчи паха енĕсемпе çитменлĕхĕсене тупма пулăшĕ. Ку ĕçе кая хăвармасăрах тумалла, мĕншĕн тесен Наукăпа тĕпчев институчĕ, профессорăн тĕпчев ĕçĕсене пухса, 4 томпа пичетлесе кăларать.

Сăмах май Н. И. Ашмарин çуралнă кун пирки те каламалла. Биографсем профессорăн çуралнă кунне виçĕ тĕслĕ палăртаççĕ: августăн 29-мĕшĕ, сентябрĕн 22-мĕшĕ, октябрĕн 5-мĕшĕ. Метрикине шыраса тупасчĕ.

Н. И. Ашмарин ЧАССР Ĕç тăвакан Тĕп Комитечĕн членĕ пулнине ĕнентерекен билет.

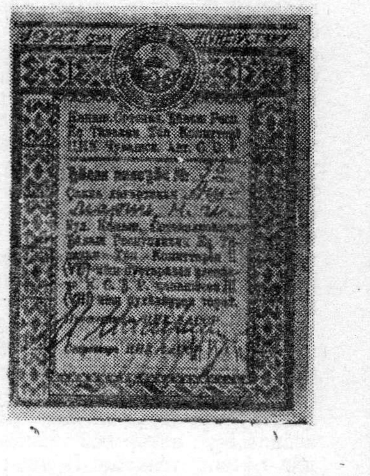

Вырăс халăх ученăйĕ чăваш халăхĕшĕн, чăваш чĕлхи тата культура аталанăвĕшĕн чунтан тăрăшса ĕçленĕ. Чăваш халăхĕ Николай Ивановича уншăн ĕмĕр-ĕмĕр асра тытĕ.

И. П. ПАВЛОВ, Пединститут доценчĕ.

[1] Кун пирки Ашмарин автобиографире палăртса хăварнă, хăш çултине кăтартман.

Пурнăç урати

Николай НИКИТИН

Йăшса пыран хавшак сăрт еввĕр
Тек шунă вăхăт ĕлĕкрен.
Вĕçленнĕ ĕмĕр хыççăн ĕмĕр—
Çухалнă, çĕтнĕ тĕнчерен.
Услап хуçа хĕненĕ, туснă,
Вĕлернĕ мĕскĕн тарçине.
Чуран ылханлă кашни пусăн
Вĕри юн тухнă тар çине.
Ăçта унта
Телейлĕх тупăн —
Тĕнче хупланнă
Нушапа.
— Епле пурнан?
— Куратăн, тупăк...—
Чура калаçнă
Чурапа.
Пур тавра хĕн-хур хупланă,
Нуша капланнă черете.
Ĕçчен этем чĕри хумханнă,
Вăл туйнă ирĕк сехете.
Тĕнче умне
Çĕкленчĕ
Ленин,
Вăй-хал вăл хушрĕ иксĕлми —
Вут-хĕм чĕртмешкĕн хатĕрленнĕн
Пăлхав çĕклерĕ ĕççынни.
Ильич атте
Пиллерĕ шанчăк! —
Тискер асаплăх урапи
Шартлатрĕ,
Сикрĕ —
Ванчĕ анчĕ
Ун çĕрĕк, хăрăк
Урати.
Пĕрремĕш хут
Этемлĕх канлĕн
Сывларĕ ирĕк çĕр çинче.
Пулас тĕнче, истори манмĕ
Ирĕклĕх илнĕ
Кунсене.
Совет çынни юрлать çĕн çемĕ,
Хаваслă юрă шăранать.
Ĕçлес килет ĕçленĕçемĕн:
Телейлĕ çынăн ĕç ăнать.
Уй-хир туллă ÿсет тырпулă —
Колхознике хисеп кĕтет.
Рабочи эс? Ĕçле хăюллăн —
Сана çĕршывăм хисеплет.
Анчах ан ман, паян та пур вăл
Тискер асаплăх иртĕнни,
Ыр мар хумханчăк хумсем урлă
Хурланчăк сасă илтĕнни.
Ĕççыннине пăвать пĕр ушкăн,
Ылханлă йăх вăл, Уол-стрит.
Тĕнчипеле чура тăвасшăн
Атомлă вăрçă хатĕрлет.
Асаплă, хĕн колони çулĕ,
Майкăч хĕсни вăл — пурнăç мар.
Çапах тăкмасть вĕри куççулĕ,
Ваклать негр касмăк-сăнчăра.
Пĕлет чура: умри пуласлăх
Килмест вăл ăссăр пуçтахран.
Вăрçа çĕнтерĕ мирлĕ халăх!
Пур халăх тухĕ хурлăхран.
Этем вăйне нимпе хуплаймăн!
Çапла каланă ваттисем:
Кам çил акса пуйма шутланă,
Вăл тăвăл пухĕ ахăртнех!
Вĕçет çÿлте шур кăвакарчăн,
Ан тĕкĕн, çăткăн мур-çахан!
Ан йĕр шăлна, пуçтах каппайчăк,
Пире çĕнеймĕн нихçан!
Тĕнче пĕлет: умри пуласлăх
Килмест вăл ăссăр пуçтахран!
Вăрçа çĕнтерĕ мирлĕ халăх,
Чура та тухĕ хурлăхран.

Тамара фермăра

Тамара пек хĕрсем Ленин ячĕпе хисепленекен колхозра сахал мар. Унпа пĕрле вунă ытла хĕр, Кольцовкăри вăтам шкултан вĕренсе тухсан, тÿрех ĕне фермине ĕçе пычĕç.

Хаваслă Тамара, пултаруллă, телейлĕ. Ăна çак пархатарлă ĕçе — ĕне пăхма Валентина Сатеева, Нина Кузина ĕне сăвакансем вĕрентнĕ, пулăшнă. Кăçал Кольцовка хĕрĕсем кашни çĕр гектар çĕр пуçне виççĕр ытла центнер сĕт суса илчĕç. Тамара та вĕсенчен юласшăн мар, вăл та малта пыракан юлташĕсемпе ăмăртать, вĕсен ĕç опычĕпе паллашать, вĕренет.